

AZ ÁRTATLAN GONDOLKODÁS KÍVÁNALMA

(J. Derrida: Grammatológia. Első rész. Transzformálta Molnár Miklós.

Életünk -- Magyar Műhely, 1991.)

ABSTRACT: (*Béla Bacsó: Die Anforderung des unschuldigen Denkens*) Die hier vorgeschlagene Lesart der "Grammatologie" kann man so auffassen, als eine Herausforderung der Hermeneutik. Was man aus der "Grammatologie" herauslesen wird und herauslesen konnte, hängt es innig mit der die Zeit bestimmenden, bedeutendsten Debatte zwischen der Hermeneutik und des Dekonstruktivismus zusammen. Heute lesen wir diese epochemachende Schrift von Derrida so als einen Anfang der antimetaphysischen Wendung in der Philosophie. Es gibt für uns große Chance, die bewußtheit-metaphysischen Grenzen durchzubrechen. Sind wir bereit, ohne metaphysischen Voraussetzungen zu denken? -- Ich bin der Meinung, es ist die höchste Frage der heutigen Zeit. Können wir verantwortlich dem unschuldigen Satz von Derrida nachdenken: "Daß das Signifikat ursprünglich und wesensmässig... Spur ist, daß es sich *immer schon in der Position des Signifikanten* befindet -- das ist der scheinbar unschuldige Satz, in dem die Metaphysik des Logos, der Präsenz und des Bewusstseins die Schrift als ihren Tod und ihre Quelle reflektieren muß."

A könyveknek valóban sorsa van. Ha ugyanis *Jacques Derrida Grammatológiája* saját idejében, a hatvanas évek végén jelent volna meg nálunk, akkor minden bizonytalansággal az éppen tiszavirág éltű honi strukturalizmus felől értelmezték volna. De hát azóta eltelt huszonnégy év! Nemcsak a szerző páratlan gazdagságú életműve vet más fényt a könyvre, hanem az a gondolkodásbeli változás is, mely azóta bekövetkezett, s amelyet éppen Derridának ehhez a művéhez kapcsolnak. A sokféle elnevezés közül most válasszuk azt a megjelölést, amit Jürgen Habermas használ: "Nachmetaphysisches Denken"(1), posztmetafizikus vagy metafizika utáni gondolkodás. Amennyire meg tudom ítélni, ez a határkő-jelleg azidőtájt nem volt nyilvánvaló. A mű jelentősége ebben az utólagos kijelölésben is megmutatkozik. Ezzel indul meg az a világméretű hullám, amelyet ma némi fehérfortokkal a dekonstrukció kolonizációjának nevezhetünk. Arra a kérdésre, hogy "Boldogok-e a gyarmatosítottak?" nehéz válaszolni, minden esetre boldogan elmondhatják, hogy azonos munkaeszközökkel bontják a metafizika erődtényét, s persze nem árt, ha van is mit

bontani. Csak ritkán ébred bennünk a vágy, ahogy azt *Julien Gracq A Szirtiszek partvidéke* című regényében oly szépen leírja, hogy egy olyan erődtéményt restauráljanak, amelyet a pusztulás ölel körül. Az időnek kitett a restaurációval nem állítható vissza a kezdeti sértetlenség idejébe. "Minden restauráció a metafizika interpretációja" -- írta Heidegger az Ernst Jünger 60. születésnapjára készült *A létkérdéshez* című tanulmányában(2). Ez az az írás, amely Derrida véleménye szerint tényleges határkö, hiszen Heidegger "a lét számára nem engedélyez, csupán kereszttel áthúzott olvasatot ... A törlésjel egy korszak utolsó írása. Vonalai alatt az érzékfölötti jelölt jelenléte törlődik el, miközben mégis olvasható marad ... ez az utolsó írás egyúttal az első írás is"(3).

Itt visszajutunk a könyv sorsához, ez pedig az a kihívás, amit a könyv intézhet az igen erőteljes magyarországi Heidegger recepció felé. A filozófia nagy kísérlete Nietzschétől Derridáig a metafizikai lerakódások leépítése, kísérlet, hogy a *lecture* vagy *écriture* segítségével visszaszerezze azt a kulcsot, melyet a magát emberre "nemesítő-nevelő" ember elől, s persze jóváhagyásával, a természet elhajított és így visszamaradt mint "bűvészkedő tudat" -- ahogy ezt Nietzsche fogalmazza *Az igazság pátoszáról* című írásában(4). Ezt a magába zárt, s magának a világ egészét imitáló tudatot kellene "ráébresztetni", hogy min is *alapul* a "tudatosság-szobájának" jól- elrendezettsége. A képnél maradvá Derrida munkássága úgy fogható fel, mint a tudatosság szobáira rémisztőn rányitó betörés vagy a szoba ajtaját résnyire nyitó lesekedés, hogy ezzel a szemfényvesztésre már régen ráunt, a bensőségességet egykor kedvelő tudatot arra kényszerítse, hogy ki-pillantson.

Az előbb az olvasás és az írás irányában végrehajtandó antimetafizikus fordulatot egymás mellé írtam, holott ma élesebb ellentét nehezen képzelhető el; aki az előbbit mondja, az hermeneuta, aki pedig az utóbbit, az dekonstruktivista. Gadamer a következőképpen érinti ezt a Derridával polemizáló *Destrukción és dekonstrukción* című írásában: "Tehát annak a kérdésszintnek, melyben itt mozgunk, semmi köze sincs egy kódhoz, mely megfejtésre vár. Jóllehet igaz, hogy egy ilyen megfejtett kód a szöveg írásának és olvasásának alapul szolgál, ám csupán előfeltétele annak a hermeneutikai erőfeszítésnek, amelyet a szavakban kimondottért folytatunk. Ebben teljesen egyetértek a strukturalizmus bírálóival. Ugyanakkor azonban úgy látom, hogy én annyiban túlmegyek a Derrida-féle dekonstrukción, hogy szerintem a szavak egyáltalán csak a beszédben léteznek, s a beszédben egyáltalán nem egyes szóként vannak jelen, hanem olyasmiként, ami helyt kell hogy álljon a beszéd és válasz egészében... Derrida is a metafizikai értelenitartományba foglalt szavak és szójelentések körét kívánja felszámolni azzal az aktussal, melyet ő *écriture*-nek nevez, s melynek eredménye nem valamiféle esszenciális lét, hanem a vonal, a jelzőnyom. Ezzel a logosz metafizikai fogalma ellen fordul, s logocentrizmusról beszél,

mely még a lét értelmére irányuló heideggeri létkérdésnek is felróható”(5). Gadamer egyértelművé teszi a derridai gondolat kritikai irányultságát, mely a "pátoszteli igazság-mondást" semmisnek nyilvánítja, ám Derrida maga is hangsúlyozza, hogy milyen keskeny a határ az utolsó és az első írás között, s a "heideggeri szituáció kétértelműsége" megszüntethetetlen -- tegyük hozzá, minden nagy antimetafizikus kísérlet kétértelmű, a még és a már nem jegyeit viseli magán --, azaz, soha sehol nem bizonyítható egyértelműen a *benmmaradás* a metafizikában. Miként írja: "Heidegger számára a lét értelme sohasem egyenlő egyszerűen és kérlelhetetlenül valamely 'jelölttel'"(6). Ezt érinti az előbb idézett Heidegger-írás egy gondolata: az ember önnön lényegi időzésében-lakozásában a lét emlékezete, de ez nem a lét, hanem a keresztvonal által fedett, rejtett lét emlékezete. Heidegger volt az, aki az emlékezést költő Hölderlint emlékezetünkbe idézte:

"Csak jel vagyunk, s mögötte semmi,
kín nélkül vagyunk, s már-már elfeledtünk
beszélni is a messi idegenben."
/Mnémoszüné. Ford. Bernáth István/

Azt a gyakran hangoztatott elképzelést, hogy a dekonstrukció egy magasabb meghaladása volna a metafizikának, mint a destruktív egzisztenciálfilozófia, semmiképp sem fogadhatjuk el így egyszerűen. Nem feledhetjük Nietzsche intését az igazság pátoszára. "Ébredj" kiáltja a filozófus, az igazság pátoszában. Mégis, miközben úgy véli, hogy felrázza az alvókat, ő maga merül egy még mélyebb mágiikus szendergésbe -- talán 'eszméről' vagy halhatatlanságról álmodik."(7) Régtől fogva ismert melódia, mondhatja joggal Habermas, ugyanis ez a melódia mindig felcsendül, ha vannak gondolkodók, akik nem elégednek meg a tudat sötét-szobájának látszólagos káoszmentességével. S nekünk kis-hermeneutikai és talán még kisebb dekonstruktivista nemzetnek a könyv alkalmat teremt a sötét szobában rendetlenséget előidéző könyvek újraolvasására. Ez talán a *Grammatológia* magyar nyelvű megjelenésének legfőbb esélye. Az európai filozófiai szcénán való privilegiált-szomorú kívüllevésünk esetleg megajándékoz minket a tisztánlátás lehetőségével. Csak nehogy most hirtelen dekonstruktivisták legyünk! Mi talán mégsem hisszük, hogy a határ meghúzása oly egyszerű lenne, mint ahogy azt a botrányosan egymás mellett elbeszélő 1981-es párizsi vita egyik résztvevője, Francois Laruelle sugallja az akkor felolvasott *Anti-Hermes* című hozzászólásában(8): a hermeneutika tagadja a jelölőt, míg a dekonstrukció integrálja munkájába, s nem hiszünk remélhetőleg az oly könnyed léptű állításoknak sem, hogy a létmegértés vezérfonalául választott nyelvet és bizonyos módon a világban-benne-létet a nyelv-léten-belüliséggel váltja

fel a hermeneutika. Ugyanakkor nem szabad kitérni Derrida kérdéseinek mélyreható kritikai irányultsága elől, melyek mindenütt kíméletlenül rámutatnak az ön-prezencia metafizikai démoniájára. Ha nem engedünk a kor-szellemnek, s ki igényli ezt tőlünk, módunk van a hermeneutikai és dekonstruktivista polgárháború stratégiai műveleteiből tanulni és önnön metafizikai tüneteinket diagnosztizálni. Például azzal a fordulattal szemben, mellyel Heideggert követve gyakran és meggondolás nélkül élünk, ami szerint a létező, mely mindenkor *mi* magunk *vagyunk*, joggal emelt vértőt Derrida a *Fines hominis* című írásában: "Ez az ön-prezencia, a (kérdő) létezőnek ez az abszolút közelsége (Nähe) önmagához, a létezőnek ez az ismert-meghitt viszonya önmagához, ami folytán kész a létet megérteni, éppen az, ami a *faktum* meghatározásakor behatol és motiválja a példaszerű létező, a szöveg, a létértelem hermeneutikája számára szolgáló szöveg választását... A kérdező önmagához való közelsége autorizálja a kérdező és a megkérdezett azonosságát. Mi, akik önmagunk számára közel vagyunk, *mi* kérdezzük *magunkat* a lét értelmé felől"(9). S ha a *Lét és idő* kapcsán valóban felmerül, hogy a közelség, a tulajdonképpeniség (*Eigentlichkeit*) a sajátjává-tevés tudatmasinériáját rejti, mégis felvetődik, hogy így van-e ez a *fordulat* íásaiban is? pl. a *Humanizmus levélben*, melyről Derrida állítja, hogy az emberi lényeg és méltóság metafizika által kialakított halhatatlanság képzetait értékeli fel újra. Nem mondja-e ki Heidegger egyértelműen, hogy a csödről és a semmi által *nem autorizált* méltóságról szóló fecsegéssel szemben a "megfeneklő gondolkodás", mely a lét ajándéka a gondolkodásnak, van úton a lét igazsága felé? Ez a fajta közelség a *nem megszüntethető* távolság gondolataként jut el a nyelv által az igazsághoz. Vagy Heidegger "második főművének" az *Adalékok a filozófiához*(10) felismerése felől a szó hatalonvesztését a lét hatalma idézi elő úgy, hogy ez "sohasem mondható ki közvetlenül". Valamit a maga közvetlenségében megjeleníteni, mely így a lét jelenléte lenne, valamit a jel alatt közvetlenül el-sajátítani Heidegger számára is elfogadhatatlan, s nem egyszerűen arról a dialektizáló játékról van szó, melyben minden beszélő a kimondással a még ki nem mondott felé nyitott. A lét hatalma, a soha együvé nem fogható hatalma teremt törést, hatalom megfosztást a szó körében. Az állandóan beálló, szinte tudattalanul bekövetkező össze-nem-illés, vagy jobban mondva a nyelv linearításában beálló törés, nem a beszélő választása, hogy tovább nem folytatja, hanem a jel alá nem fogható kényszerítő ereje az elhallgatásra. Vagy miként Gadamer érvel a *Szöveg és interpretáció* című írásában: "a lét nem merül ki az ön-megmutatkozásban", hiszen *éppoly eredendően* "vissza is tartja magát"(11). Ezért mondja az *Adalékokban* Heidegger, hogy minden logoszon nyugvó logika előtti a *sigé*, az elhallgatás. Itt szinte magától tárul fel a középső léttörténeti korszak esetében a logocentrizmus vádjának meggyengítése. Derrida azt állítja, hogy "az igazság valamennyi metafizi-

kai meghatározása, még az is amit ... Heidegger javasol, többé-kevésbé közvetlenül elválaszthatatlan a logosz vagy a logosz ivadékaként gondolkodó értelem legfelső fórumától... E logoszon belül a *phoné*hoz kötő kezdeti és lényegbeli kapocs sohasem tört meg"(12). S újra az ellenérv, mintha a saját pozíció erősítése és a metafizika gyanú elhárítása okán mindig csak a másik elmélete esne ebbe a betegségbe, szóval, mintha Derrida nem akarná meghallani Heidegger nietzschei értelemben vett pátozmentes kijelentését, hogy a logika(i) uralmaként értett logosz mindenhatóságával szemben mindent meg kell tennünk, hogy a természet (phüszisz) által elhajított kulcsot fellelve rányithassunk a tudatosság *zárt* szobájára. Mintha nem halalná az *Út a nyelvhez* című írás megfogalmazását; hogy egy végső lét-értelem megnevezhetetlenségével szemben "válaszokként felfogott mondásunk mindig a viszonylagosban marad. Ez a viszony itt mindig az eseményből elgondolt és többé nem puszta vonatkoztatás formájában elképzelt."(13) Mintha nem Heidegger újította volna meg "a létező sokszólamúságának" arisztoteleszi gondolatát már korai hermeneutikai műveiben, mely minden helyességként értett kijelentés igazság és bináris vonatkoztatás ellenlába. Mintha nem Heidegger idézné meg egy jövőendő grammatológia képét a *Humanizmus levélben*: "Gondolkodásunk, ha messzire jut, talán rámutathatna a lét igazságára, mégpedig mint meggondolandóra. Ezáltal az igazság mentesülne a puszta sejtéstől és vélekedéstől, és az írás oly ritkává vált kéz-művességére lenne utalva"(14). Mindaddig, amíg az ember méltó erre a megnevezésre, addig -- jóllehet a végső és teljes jelentés híján -- *időlegesen és viszonylagosan* a sokszólamú hallására utaltan ért (a hermeneutika akroamatikus dimenziója!), állandóan destruálva a magát eredetként és alapként megjelenítő értelmet mint eredendő jelöltet.

Derrida teljesítményének rendkívülisége abban áll, hogy a filozófiát végérvényesen megfosztja az igazság pátozától, megingatja önhittségében: "...a jel eszméjét kell dekonstruálni az írásról való elmélkedés segítségével, *szollicitálásával*, hűségesen elismételve az egészet a maga *teljességében*, és megingatva legbiztosítottabb evidenciáiban. Szükségszerűen eljutunk ide attól a pillanattól fogva, hogy a nyom kihat a jel egészére ... a jelölt kezdetben és lényegileg ... nyom ... s *már mindig is a jelölő pozíciójában van*, ez az a látszólag ártatlan tétel, amelyen belül a logosz, a jelenlét és a tudat metafizikájának úgy kell elmélkednie az írásról, mint a saját haláláról és saját forrásáról"(15).

Vajon képesek vagyunk-e ezen "ártatlan tétel" felől újragondolni a tudat-metafizika korlátait, vagy talán *hiábavaló* a küzdelem -- miként Heidegger írja Trakl költészetének elemzésekor --, hogy rögzítsük-megállapítsuk mi az ember, ha néven nevezzük. Talán nem több az emberi egzisztencia léte, az emberi lét-helyzet mint e helyen minket érintőre való felelés, meg-felelés és felelősség a minket körülvevők

iránt, mely tehát kivonja magát a végső néven nevezés alól. Az ember lététől elválaszthatatlan a felelősségteli, nem-közömbös igazság, mely *idővel* megtörik.

"Milyen vértelen volna a közömbös igazság, ha nem lenne az a vöröslő hullámtörő a távolban, amelyre egyáltalán nincs fölvészve a jelen idő kétsége és állítása! Haladunk előre, elvetve minden beszédet, ami azt nekünk ígéri."

/René Char: Szétszórt kifejezés. Ford. Parancs

János/

JEGYZETEK

1. Vö. Habermas: Motive nachmetaphysischen Denkens. In: vö. *Nachmetaphysisches Denken*. Suhrkamp, 1988. 35--63.
2. Vö. Heidegger: Zur Seinsfrage. In: vö. Wegmarken. Klostermann, 1978. 379--421.
3. Derrida: *Grammatológia*. Életünk--Magyar Műhely. Ford. Molnár M. 1991. 47.
4. Nietzsche: Über das Pathos der Wahrheit. In: *KSA. I.* kiad. Colli/Montinari DTV/de Gruyter, 1988. 755--760.
5. Gadamer: Destruktion und Dekonstruktion. In: *G.W. II.* Mohr V. 1986. 370--371.
6. Derrida: *Grammatológia*. I. m. 46.
7. Nietzsche: Über das Pathos... I. m. 760.
8. Vö. Laruelle: Anti-Hermes. In: *Text und Interpretation*. kiad. Ph. Forget, Fink V., 1984. 78--115.
9. Derrida: Fines hominis. In: Randgänge der Philosophie. kiad. P. Engelmann, Passagen. V., 1988. 133.
10. Heidegger: *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Klostermann, V., 1989. 79.
11. Gadamer: Szöveg és interpretáció. in: *Szöveg és interpretáció*. Ford.: Hévizi O., Cserépfalvi, é. n. 20.
12. Derrida: *Grammatológia*. I. m. 31.
13. Heidegger: Der Weg zur Sprache. In: uő. *Unterwegs zur Sprache*. Neske, 1979. 267.
14. Heidegger: Brief über den "Humanismus". In: uő. *Wegmarken*. I.m. 340.
15. Derrida: *Grammatológia*. I. m. 113.